

РОЗДІЛ 5 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 327.7 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.18>

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДИСКУРС ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

EUROPEAN INTEGRATION DISCOURSE OF POLITICAL SCIENTIFIC RESEARCH IN UKRAINE

Дудкевич В.І.,

*аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Проаналізовано євроінтеграційний дискурс політологічних досліджень у межах дисертаційних робіт та монографій вітчизняних учених. З'ясовано, що питання європейської інтеграції України були включені до предметного поля відповідних наукових розвідок з початку 2000-х років і з часом набували нових напрямів, перегукуючись зі здійснюваними системними реформами.

Проблематика проаналізованих робіт стосується європейського досвіду врядування, євроінтеграційних практик окремих держав, транскордонного співробітництва, моделей місцевого самоврядування (рідше інших інститутів) у країнах – членах ЄС та можливостей їхньої адаптації до українських реалій.

Запропоновано етапізацію генези наукового осмислення євроінтеграційних перспектив України: 1991–2013 рр. – описовий етап стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу; з 2014 р. і дотепер – етап інституціонального галузевого аналізу, який вирізняється імперативним характером політологічних досліджень, адже євроінтеграція з пріоритету трансформувалася у конституційно оформлену мету державної політики. Акцентовано, що кожен етап супроводжувався ухваленням важливих міжнародних документів, які на початку стосувалися специфіки партнерства і співробітництва України та ЄС, а згодом закріпили намір політичної асоціації та економічної інтеграції сторін.

Наголошено, що сучасний етап політологічних досліджень актуалізував позаінституціональний вимір євроінтеграції, а саме залучення до реалізації євроінтеграційних практик громадянського суспільства через активізацію інформаційно-комунікаційних взаємодій. Підкреслено, що наразі комплексного наукового аналізу потребують як політичні трансформації, зумовлені підписанням Угоди про асоціацію України та ЄС, так і потенціал ціннісно-культурної інтеграції українського суспільства.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, зовнішня політика, політичний процес, державотворення, політична модернізація, демократія.

European integration discourse of political scientific research was analyzed in the context of theses and monographs of domestic scientists. It was found that the issues of European integration of Ukraine have been included into the subject field of relevant scientific research since the early 2000s and eventually have acquired new directions, echoing the ongoing systemic reforms.

The issues of the analyzed works concern the European experience of governance, European integration practices of individual states, areas of cross-border cooperation, models of local self-government (rarely other institutions) in EU member countries and opportunities for their adaptation to Ukrainian realities.

The staging of the genesis of scientific understanding of Ukraine's European integration prospects is proposed: 1991–2013 – descriptive stage of strategic planning, when the European integration experience of other countries, risks and advantages of domestic European progress were studied; since 2014 and until now – the stage of institutional sectoral analysis, which is characterized by the imperative nature of political science research, because European integration has been transformed from a priority into a constitutional goal of public policy. It was emphasized that each stage was accompanied by the adoption of important international documents, which initially concerned the specifics of partnership and cooperation between Ukraine and the EU, and later – consolidated the intention of political association and economic integration of the parties.

It is emphasized that the current stage of political science research has actualized the non-institutional dimension of European integration, namely the involvement of civil society in the implementation of European integration practices through the intensification of information and communication interactions. It is emphasized that currently both political transformations caused by the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU and the potential of value and cultural integration of Ukrainian society require comprehensive scientific analysis.

Key words: European Union, European integration, foreign policy, political process, state building, political modernization, democracy.

Постановка проблеми. Євроінтеграція, як процес, що змістовно уособлює зовнішньополітичний курс держави, інституціонально знайшла своє місце у ключових політичних процесах в Україні. Євроінтеграційний вектор визначив подальший хід системних реформ, був конкретизований положеннями Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу, а у 2019 р. отримав конституційне закріплення відповідними змінами до Основного закону держави. Водночас науковий вимір був насичений різноплановими розвідками українських учених, які формують нове світоглядне бачення та перспективи і з'ясовують ризики реалізації євроінтеграційного курсу як цивілізаційної альтернативи тривалому радянському та пострадянському періодам. Отже, обґрунтованою є потреба систематизації ключових аспектів євроінтеграційного дискурсу політологічних досліджень в Україні та визначення таких, які потребують конкретизації із подальшою інтеграцією у державну політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти європейського вибору України з перших років незалежності набули наукового, передусім політологічного значення. У статті розглянуто тематичні напрями дисертаційних та монографічних досліджень з початку 2000-х років до 2021 р. Водночас серед учених, які б фокусувалися саме на політичній історіографії та контекстному вивченні євроінтеграційного напрямку політологічних розвідок, назвемо Г. Калінічеву, О. Сокура, І. Тарнавську, С. Череватого та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виявлено потребу у систематизації політологічних досліджень процесу європейської інтеграції України, з'ясуванні інституціональних чинників впливу на науковий пошук, актуалізації позаінституціонального складника у змісті відповідних кваліфікаційних праць.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З метою з'ясування логіки євроінтеграційних досліджень у політичній науці в Україні доцільно проаналізувати наукову проблематику, передусім представлену у дисертаціях та монографіях вітчизняних учених (позаяк урахування решти фахових публікацій та тез галузевих конференцій не дозволяє усталений обсяг наукової статті). Це дозволить здійснити етапізацію євроінтеграційного дискурсу політологічних досліджень, а також визначити ті їхні напрями, які дозволять підвищити ефективність державної політики сприяння європейській інтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий час предметне поле політологічних досліджень євроінтеграційних процесів не мало безпосереднього відношення до України чи її європейського вибору, позаяк до 2010 р. й на

державному рівні не було законодавчо визначеної позиції у вказаному питанні. Радше йшлося про вивчення системи європейського врядування, політичного устрою країн – членів ЄС, політичної історіографії взаємовідносин нашої країни та Євросоюзу, дотично – можливостей запозичення європейського досвіду у різних галузях тощо.

Однією з перших праць, у якій комплексно було співставлено витоки української державності, національні інтереси та геополітичні прагнення держави, є книга В. Врублевського та В. Хорошковського «Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси» (1997 р.). Тут автори аналізують паралелі міждержавної дружби та співдружності, національних ідей, інтересів, потреб та можливих варіантів партнерства та добросусідства [3]. У 2000 р. вийшла друком праця С. Василенка «Геополітичні виміри України в загальноєвропейському процесі», де автор здійснив аналіз витоків та сучасного стану української геополітики, вказавши на пріоритетність включення України у загальноєвропейський політичний процес, домінування її європейського вибору з одночасним збереженням багатовекторного геополітичного курсу [2].

Як у попередніх дослідженнях, так і у колективній монографії під загальною редакцією Ф. Рудича «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» (2002 р.) підкреслено роль і вплив Російської Федерації на геополітичний вибір України. З одного боку, є визнання її невіддільною частиною європейського простору, наявність волі до руху в бік Європи та її наднаціональних структур, з іншого ж боку, відчувається постійний тиск і залежність (передусім енергетична) від східного сусіда. У праці виказано прогноз про те, що «через 10–15 років Україна у своєму розвитку повинна відповідати тим критеріям, за якими визначається готовність країн-кандидатів до членства в ЄС» [12, с. 55]. Насправді ж, за вказаний час в умовах перманентної кризи, а згодом – військової агресії з боку Росії Україна встигла набути лише асоційованого статусу.

Підсумовуючи тези монографічних публікацій, вкажемо на думку М. Михальченка, який у книзі «Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи» (2004 р.) зауважував, що ««проукраїнська політика» на постійному балансуванні та еквілібристських здібностях двох-трьох політиків базуватися не може, адже і США, і Росія, і Об'єднана Європа будуть вимагати підтримки «своїї» лінії в міжнародних справах, і буде досить однієї помилки, щоб Україну чекала доля «Титаніка», коли будь-який «айсберг» – Росія, США чи Європейський Союз, може покласти край нашим «маневрам», відмовивши в економічній і фінансовій допомозі» [9]. Ця теза автора дає підстави для

важливого висновку: сукупне становище України зумовлює її постійний пошук правильних зовнішніх орієнтирів та гостру потребу знайти й утвердити своє місце на геополітичній шахівниці.

Активніше конкретизація теми європейської інтеграції та загалом увага до західної спільноти проявилася у вітчизняній політології з початку 2000-х років. Дослідницький інтерес охопив питання: політологічного аналізу проблем реалізації європейської політики України і формування чинників, передумов та перспектив, які визначають детермінанти її зближення з ЄС (Т. Андрущенко, Ф. Барановський, В. Вакулич, С. Василенко, О. Ковальова, А. Костенко, О. Лисенко, О. Шеретюк, Д. Шпак, Л. Ярова), аспектів російського впливу на європейський вектор України (Н. Гордіюк, А. Луценко, Р. Філоненко), інституціональної структури політичного устрою ЄС та її країн-членів (П. Байковський, Н. Вінникова, О. Врадій, Л. Грицаєнко, В. Копійка), співставлення вітчизняного та європейського політичного досвіду (М. Басараб, А. Береза, І. Грицяк, О. Мрінська, О. Чумакова), європейської інтеграції окремих держав (В. Болотнік, Н. Буренко, І. Грицуник, В. Завадський, Л. Кіцила, С. Кондратюк, В. Крушинський, І. Погорська, Л. Халецька, О. Шаповалова) тощо. З 2007 р. Закарпатський державний університет, а згодом Ужгородський національний університет публікують збірник наукових праць серії «Євроінтеграція: український вимір», архів якого нараховує близько 30 випусків.

Досліджуючи у докторській дисертації загальнонаціональний та регіональний виміри європейської та євроатлантичної інтеграції України у 1991–2004 рр., І. Тодоров підсумовував, що наша держава розглядала європейську інтеграцію як можливість створення вільної ринкової економіки, розбудови демократичної, правової, соціальної держави, побудованої на засадах загальних європейських та євроатлантичних цінностей. Зокрема, учений констатує, що в указаний період інтеграція до ЄС була не самоціллю, а засобом всебічної модернізації та побудови демократичного та правового суспільства [14, с. 28].

З об'єктивних причин тематика щодо Європейського Союзу, перспектив вступу до нього України у 1990-х роках не знайшла відображення у численних політологічних дослідженнях. Ці аспекти побічно вивчалися у контексті процесів демократизації, розбудови громадянського суспільства, розробки проектів системних реформ, до реалізації яких країна прийде лише у 2000-х роках. Водночас у цей період не спостерігалися значні спекуляції довкола дефініції «європейські цінності», які тоді часто ототожнювали з демократичними. Узагальнюючи, пропонуємо характеризувати перше десятиріччя незалежності як описовий і ознайомчий етап у політичних дослідженнях

євроінтеграційних прагнень України. Принагідно зауважимо, що разом із науковим інтересом цей період відзначився ухваленням кількох важливих документів. Так, була затверджена Стратегія ЄС щодо України (1994 р.), Спільна позиція ЄС щодо України (1994 р.), Стратегія інтеграції України до ЄС (1998 р.), Спільна стратегія ЄС щодо України (1999 р.) та ін.

У 2010 р. було ухвалено Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в якому закріплено завдання «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» [10]. Цей документ мав стати поштовхом для генези політологічного дискурсу щодо процесу європейської інтеграції України, однак сам процес, як нам відомо, мав доволі неочікуваний і драматичний фінал наприкінці 2013 р.

У період 2011–2014 рр. спектр проблематики досліджень євроінтеграційних практик не зазнав суттєвих змін і включав питання безпекового складника інтеграції України до ЄС (В. Манжола), впливу євроінтеграції на державні суверенітети країн-членів (М. Баймуратов, І. Солоненко), загальних контурів політики європейської інтеграції (В. Бондаренко, Ф. Ващук, В. Решота, В. Шамраєва), інституціональних детермінант євроінтеграції України (Б. Копил, Я. Чернопищук) тощо. У колективній монографії «Європейський проект та Україна» йдеться про те, що європейські прагнення України не знайшли чіткої артикуляції у перспективі подальшого розвитку держави, адже «європейська перспектива», за визначенням авторів, – це поняття, яке означає визнання за країною права на майбутнє членство в ЄС. Натомість Україна продовжувала демонструвати «цивілізаційну невизначеність, яка приховує в собі альтернативи, пов'язані з різними геополітичними орієнтаціями, різними варіантами вирішення питання про місце й роль країни у системі міжнародних відносин і, природно, з різними зовнішньополітичними пріоритетами» [7, с. 79].

Також з 2011 р. й дотепер спостерігаємо підвищену увагу науковців до питання реформування державного управління у контексті європейської інтеграції (В. Баштанник, Н. Гнидюк, Н. Грицяк, О. Оржель, Л. Паянова, В. Резніков, Н. Рудік, В. Стрельцов, Н. Тішкова та ін.). Одночасно відбувався й процес формування нових принципів та практик управлінської діяльності, які у 2016 р. увійшли до урядової Стратегії реформування державного управління і Плану заходів з її реалізації, що відповідають європейським стандартам належного врядування [11].

З початку 2000-х в Україні системно діяли державні програми інформування населення про європейську інтеграцію країни, зокрема,

у періоди 2004–2007 рр. (Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України), 2008–2011 рр. (Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України), 2013–2017 рр. (Концепція реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України). Комунікаційний складник спрацював – суспільство від державних інститутів отримало інформацію про мету євроінтеграції, її важливість для розвитку країни. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, якби референдум про вступ України до ЄС проводили наприкінці 2013 р., то «більшість населення проголосувала б за вступ – 48%, проти вступу – 36%, 7% не визначилися і 9% не брали би участі у референдумі» [6]. По суті, такі показники трансформувалися в аудиторію, якій повідомили про відмову тих же державних інституцій від раніше популяризованого зовнішньополітичного вектора. Як наслідок, країна опинилася одночасно у стані кількох криз – суспільної довіри, політичних інститутів, економічної, які на тривалий час посилилися військовою агресією з боку Російської Федерації. Ці факти каталізували увагу науковців до проблеми викривленості комунікації між владою та населенням, про що йтиметься далі.

З 2014 р. політологічні дослідження, які стосувалися європейської інтеграції України, стали вирізнятися імперативним характером – йшлося вже не про можливий варіант чи сценарій вибору країни зовнішньополітичного партнерства, а про виклики та завдання реалізації євроінтеграційного курсу. Про це свідчать дисертаційні розвідки М. Назаренко «Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України» (2014 р.), В. Філіпчука «Європейська інтеграція як засіб державотворення в Україні» (2014 р.), О. Бедової «Організаційне забезпечення адаптації законодавства України до ACQUIS ЄС» (2019 р.), Ю. Палагнюк «Механізми формування та реалізації державної євроінтеграційної політики України» (2020 р.), В. Бусленка «Взаємовідносини влади та опозиції в контексті демократизації політичних систем» (2020 р.), В. Гапоненко «Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України» (2020 р.) та ін.

Тема європейської інтеграції стала окремим напрямом галузевих досліджень, зумовила формування своєрідних наукових клубів, аналітичних центрів – як з ініціативи державних інституцій, так і на базі громадських об'єднань. Так, з 2015 р. діє Українська асоціація викладачів та дослідників європейської інтеграції, яка з 2017 р. видає «Щорічник з європейських інтеграційних студій» [15]. Також в Україні регулярно публікуються

аналітичні звіти, записки, експертні висновки та різноманітні моніторинги із зазначеної тематики, зокрема й у співпраці з європейськими інституціями.

Можемо простежити кореляцію актуальних наукових досліджень з впроваджуваними в державі реформами – децентралізаційної чи державного управління. Співвідношенню європейських стандартів функціонування системи місцевого самоврядування та можливостей їхнього застосування в Україні присвячено дисертації К. Герасимюк, В. Гладія, А. Маєва, Н. Макарова, О. Стремковської, М. Янишевського та ін. Аналізуючи відповідний досвід, акцентовано приклади сусідніх країн, які пройшли адаптивний пострадянський період і шлях євроінтеграції. До прикладу, у результаті політико-інституціонального аналізу умов функціонування місцевого самоврядування в країнах Вишеградської четвірки В. Гладій з'ясував, що підпорядкованість процесів реформування загальній євроінтеграційній тенденції дозволила сформувати у цих країнах дієздатні та стабільно функціонуючі моделі місцевого самоврядування. Тоді як в Україні цей процес потребує подолання інституційних бар'єрів та законодавчих суперечностей [4, с. 18]. У вивчених роботах заперечується існування універсальної моделі трансформування системи місцевого самоврядування, однак окремі практики у країнах – членах ЄС є прийнятними для апробації в Україні.

Політика євроінтеграції актуалізувала й дослідження транскордонного співробітництва України. Цьому напряму присвячено дисертаційні праці і монографії І. Арт'омова, О. Білака, О. Корнелюк, В. Марковича, О. Моцика, А. Шевченко, М. Янків та інші. Серед тем як конкретні вектори співпраці (частіше Польща, рідше Чехія, Німеччина, Франція, Великобританія та ін.), так і загальна парадигма транскордонного добросусідства.

Також, починаючи з 2014 р., проблематика, яка розкриває грані наукового інтересу до процесу євроінтеграції, була доповнена позаінституціональним контекстом, а саме пошуком інформаційно-комунікаційного базису впровадження відповідних реформ. Частина сучасних досліджень обґрунтовує суб'єктність засобів масової інформації у процесі євроінтеграції. На думку професора В. Шинкарука, висвітлення українськими медіа шляху євроінтеграції формує і водночас відтворює міфологізоване уявлення про цілі та засоби європейської інтеграції. Учений називає ЗМІ «засобом політизації євроінтеграційного концепту і формування його як засобу внутрішньополітичного протистояння» [16, с. 107]. Як подолання такого деструктивного явища запропоновано деполітизувати редакційні політики з висвітлення європейської інтеграції України та сприяти виробленню деполітизованого концепту Європи

у суспільно-політичному дискурсі [16, с. 107]. Згодом у дослідженні І. Тарнавської фіксуємо апелювання до обмеженості тем обговорення, надмірної стандартизації публікацій, сухої констатації фактів у системі інформаційно-аналітичного забезпечення українських євроінтеграційних процесів з боку вітчизняних масмедіа. Ці проблеми, на думку дослідниці, призводять до недостатнього розуміння суспільством законотворчих, владних, соціальних ініціатив та рішень, а також до суттєвих репутаційних ризиків як для ЗМІ, так і для концепту євроінтеграції як такого [13, с. 74].

Суспільний вимір важливості посилення інформаційно-комунікаційної опори європейської інтеграції аргументував у дисертаційному дослідженні О. Боднарчук. Він звертає увагу на те, що рух до об'єднаної Європи може стати вагомим і актуальним чинником консолідації української нації за умови зваженого конструювання позитивної громадської думки, що своєю чергою стане можливим завдяки формуванню «проєвропейського інформаційного середовища в Україні» [1, с. 12].

Відзначимо й інтерес політичної науки до ролі громадянського суспільства у просуванні європейської інтеграції. У присвяченій вказаному аспекту монографії А. Костенко «Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України» (2018 р.) як механізми такого впливу названо партнерство між владою та інститутами громадянського суспільства щодо впровадження європейських реформ, форми громадського контролю та громадська дипломатія. Окрім того, повертаючись до важливості комунікаційної компоненти, вкажемо на апелювання авторки до інформаційно-консультативних інструментів взаємодії в контексті євроінтеграції, а саме інформування, консультування і діалогу з громадськістю [8].

Нагальною є й концептуалізація європейських практик як інструментів для якісних трансформацій вітчизняної політики. Такими у монографії «Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики» (2018 р.) за загальною редакцією Л. Гонюкової та В. Козакова визначено інституціональні взаємовідносини суб'єктів і політико-управлінські засади вироблення та реалізації державної політики, європейські практики дослідження сфер державних політик, європейський досвід залучення громадськості до прийняття управлінських рішень, комунікаційна політика Європейського Союзу та стратегічне бачення сталого розвитку [5, с. 6]. Положення, обґрунтовані авторами праці, також доводять цінність інформації та зв'язків з громадськістю у підвищенні ефективності державної політики.

Враховуючи доволі строкате предметне поле політологічних досліджень євроінтеграції

та несистемну політику її реалізації в Україні, пропонуємо виділити два поточні етапи генези наукового осмислення євроінтеграційних перспектив України:

1. 1991–2013 рр. – описовий етап стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу, обґрунтовувалися наукові припущення щодо місця України на політичній мапі світу;

2. з 2014 р. й дотепер – етап галузевого аналізу залучення євроінтеграційних практик й актуалізації позаінституціонального виміру європейської інтеграції. Тут можна простежити і кореляцію тематики наукових досліджень зі здійснюваними реформами, й активне просування комунікаційної компоненти, ініційоване одночасно громадськістю і владою.

Кожен етап відзначився ухваленням важливих документів, які, на нашу думку, уособлюють систему послідовних кроків у просуванні політики євроінтеграції – від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції України та ЄС. Наголосимо, що запропоновані періоди не слід співвідносити з усталеними етапами розвитку відносин між сторонами, хоча ключові зміни у цих відносинах і зумовлювали розширення й поглиблення політологічних досліджень. Очевидно, що рушієм наукового пошуку виступали не фактичні зміни у реалізації проєвропейського вектору зовнішньої політики, а виклики і запити політичної системи України, реформування якої постійно потребувало нового досвіду, прикладів і апробованих механізмів демократизації державних інститутів. Їх традиційно уособлювали європейські держави, які з різним рівнем інтенсивності й ефективності вже пройшли значний шлях модернізації суспільно-політичних та економічних відносин, у тому числі й у контексті власної євроінтеграції.

Акцентуємо, що понад два десятиліття тема євроінтеграції була орієнтована на інститути та інституції, функціонування яких визначала політика. І лише останній період відзначився тяжінням до розкриття теми позаінституціонального виміру євроінтеграційного курсу, який насамперед стосується оптимізації комунікаційного складника процесу. Йдеться про те, що ключові цінності інтеграції та консолідації, сприйняття цілі вступу до ЄС більшістю громадян України залежать як від рівня поінформованості, так і від можливостей реалізації національного діалогу щодо подальшого державотворення. Досвід країн сталої демократії доводить, що членство в Європейському Союзі – це позиція громадян, оформлена політичним рішенням, а не навпаки.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Вітчизняна політологія,

починаючи з 2000-х років, активно включила до предметного поля досліджень усе розмаїття аспектів європейської інтеграції – спочатку як актуального наднаціонального процесу, згодом як однієї з перспектив України, її стратегічного наміру, а на сучасному етапі – як конституційно визнаної мети. Нами не зафіксовано кардинальних змін у напрямках наукового пошуку, а лише поступове розширення його контексту. Зокрема, стверджується про

підвищення емпіричного складника досліджень та рівня їхньої інклюзивності у міждисциплінарній площині, актуалізацію позаінституціонального виміру євроінтеграції. Підкреслено, що наразі комплексного наукового аналізу потребують як політичні трансформації, зумовлені підписанням Угоди про асоціацію України та ЄС, так і потенціал ціннісно-культурної інтеграції українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднарчук О. Політичні комунікації в контексті євроінтеграційного курсу України. Автореф. дис. к.політ.н. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2015. 24 с.
2. Василенко С. Україна: Геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі. Одеса : ОДМА, 2000. 206 с.
3. Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси. Київ, 1997. 426 с.
4. Гладій В. Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи для України. Автореф. дис. к.політ.н. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 23 с.
5. Гонюкова Л., Козаков В. (за заг. ред.). Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики: монографія. Київ : НАДУ, 2018. 400 с.
6. Громадська думка: підсумки 2013 року. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku> (дата звернення: 08.06.2021)
7. Єрмолаєв В. (за заг. ред.). Європейський проект та Україна: монографія. Київ : НІСД, 2012. 192 с.
8. Костенко А. Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України: монографія. Суми : Сумський державний університет, 2018. 411 с.
9. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. 488 с. URL: https://ipiend.gov.ua/struktura/viddily/viddil-teorii-ta-istorii-politychnoi-nauky/mykhalchenko-m-i-ukraina-iak-nova-istorychna-realnist-zapasnyj-hravets-ievropy/#_Toc45099246 (дата звернення: 08.06.2021).
10. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 р. Верховна Рада України: Офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 08.06.2021)
11. Реформа державного управління. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-derzhavnogo-upravlinnya> (дата звернення: 08.06.2021)
12. Рудич Ф. (за заг. ред.). Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. Київ : МАУП, 2002. 488 с.
13. Тарнавська І. Специфіка висвітлення євроінтеграційних процесів в Україні. *Communications and Communicative Technologies*. 2019. № 19. С. 70–75.
14. Тодоров І. Європейська і євроатлантична інтеграція України: загальнонаціональний та регіональний виміри (1991–2004 рр.). Автореф. дис... д-ра іст. наук. Донецьк : Донецький національний ун-т, 2007. 39 с.
15. Український щорічник з європейських інтеграційних студій: Офіційна інтернет-сторінка видання. URL: <https://aprei.com.ua/ukrainian-yearlybook-of-european-integration-studies/> (дата звернення: 08.06.2021).
16. Шинкарук В. Інформаційна політика євроінтеграційного курсу України. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2015. № 9. С. 105–108.